

RATOWI NA JUGOISTOKU EUROPE

(Melčić, Dunja (Hrsg.) (1999.) *Der Jugoslawien - Krieg. Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen*. Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag GmbH, 590 str., 7 karata, 38, tablica.)

Zbornik radova: *Der Jugoslawien - Krieg. Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen* nudi radove brojnih stručnjaka, sociologa, politologa, povjesničara, teoretičara književnosti, te novinara iz Hrvatske, Slovenije, Vojvodine, Bosne i Hercegovine, Srbije, Makedonije, Crne Gore, Kosova te Njemačke, Velike Britanije, Austrije, Francuske, Švicarske i SAD-a.

Radovi su tematski podijeljeni u pet većih cjelina: I. "Povijesne osnove" ("Historische Grundlagen"), II. "Identitet, ideologija i kultura" ("Identität, Ideologie und Kultur"), III. "Rat" ("Der Krieg"), IV. "Posljedice" ("Die Folgen") i V. "Dopuna i dodatak" ("Nachtrag und Anhang"). U zborniku se nalazi i sedam karata: Teritorijalno ustrojstvo prije 1918. (Territorialgliederung vor 1918) (str. 165), Drugi svjetski rat (Der zweite Weltkrieg) (str. 166), Jezična karta (Sprachenkarte) (str. 262), Stanje na bojišnici u veljači 1994. (Frontverlauf Februar 1994) (str. 353), Stanje na bojišnici u prosincu 1995. (Frontverlauf Dezember 1995) (str. 358), Vance - Owen - Plan (str. 437) i Daytonski sporazum (Dayton - Vereinbarung) (str. 449).

U središtu zbornika nalaze se ratovi, odnosno rat Slobodana Miloševića i njegovog režima, koji se vodio na više bojišta i u nekoliko etapa.

Borba bez oružja (*Kämpfe ohne Waffen*) ubrzo je postala rat državne vojske (JNA) protiv vlastitih građana. Problemom Jugoslavije u vrijeme Miloševića, te agresijom spram sjevernih jugoslavenskih republika bavi se M. Rüb. E. Rathfelder (od 1991. godine bio je dopisnik s područja bivše Jugoslavije) daje

svoje viđenje mjesta borbi u članku "Der Krieg an seinen Schauplätzen". Vojno-strateškim se aspektima bave J. Gow, M. Almond, J. Bugajski, O. Žunec/T. Kulenović, u trećoj tematskoj cjelini pod naslovom "Rat" ("Der Krieg"). Žunec i Kulenović u radu proučavaju akcije koje su se zbivale na bojištima, dajući pritom neke generalne karakteristike rata od 1991. do 1995. godine. Te bi opće karakteristike bile zastarjelost naoružanja, sporost ratovanja, opsada gradova, borba za položaje, nadmoćna uloga pješništva i progonoštvo civila. Tek su hrvatske protuofenzive "Bljesak" u svibnju 1995. i "Oluja" u kolovozu 1995. godine, te združena akcija Armije BiH i Hrvatskog vijeća obrane značile prijelaz ka "bržem ratovanju". Na Kosovu su srbijanske snage, ističu autori, 1998. godine poduzele brze napade protiv albanske UCK, a sve se zapravo svelo na navalu srbijanske vojske na albanske civile u želji za uništenjem.

Povijesnu pozadinu migracija u jugoistočnoj Europi kao posljedicu rata i politike etničkog čišćenja proučava K. Kaser, dok S. Ćirković opisuje etnogenezu južnoslavenskih naroda. Kako je u ovim ratovima primarni cilj bio ostvarenje "Velike Srbije", to je zasigurno izazvalo mnogobrojne međuetničke napetosti. U Hrvatskoj su pri promjenama ka demokratskom društvu svladane određene poteškoće, o čemu, kao i o političkom razvoju Hrvatske u razdoblju 1990. - 1997. piše M. Kasapović. U Bosni su nakon zauzimanja zemlje od strane Srbije ojačale napetosti između Hrvata i Bošnjaka, što je dovelo do preokreta u ratnom razračunavanju. Ž. Ivanković i D. Melčić rapravljaju o *Nebenkriegu*, kao ratu u ratu, u

kojem su kako smatraju Ivanković i Melčić došle do izražaja i neke ambicije "Velike Hrvatske".

Doppelkrieg iz 1999. godine, Miloševićev rat na Kosovu i intervencija NATO snaga, tumače se u petoj, velikoj tematskoj cjelini u članku J. Schmierera, kao neodvojiv sastavni dio cjelokupnog ratovanja na "ruševinama" bivše Jugoslavije.

Da bi se objasnilo kako je došlo do rata, potrebno je razjasniti nacionalne ideologije i mitologije, o čemu govori druga tematska cjelina "Identitet, ideologija i kultura" ("Identität, Ideologie und Kultur"). Kako je narod pomoću nacionalnih simbola mobiliziran i zavarano može se razumjeti samo ako barem letimično pogledamo kulturni okvir tih simbola. Nacionalnim simbolima između mita i propagande bave se I. Žanić, O. Kebo i I. Čolović, što nadalje omogućava priliku za istraživanje vjerskih zajednica (R. Grulich/Th. Bremer), obrazovanja (M. Mayer), te literature (A. Bremer) kao i kompleksnih jezičnih pitanja (R. Katičić).

Nacionalne ideologije sadržavaju u velikoj mjeri iskrivljene podatke iz nacionalnih povijesti. Stoga se prva tematska cjelina "Povijesne osnove" ("Historische Grundlagen") bavi pregledima povijesti republika bivše Jugoslavije: Slovenije (P. Vodopivec), Hrvatske (I. Goldstein), Bosne i Hercegovine (M. Imamović), Vojvodine (D. Boarov), Srbije (L. Perović), Crne Gore (M. Dašić), Kosova (S. Maliqi) i Makedonije (D. Dukovski).

I. Banac prikazuje u kratkim crtama povijest Jugoslavije od 1918. do 1941. godine, dakle osnivanje Prve Jugoslavije, te objašnjava događaje koji su prethodili njenom raspadu, kao i one koji su ga uzrokovali. Također opisuje što se događalo nakon raspada Prve Jugoslavije i okupiranja od strane Njemačke u Drugom svjetskom ratu. O samom Drugom svjetskom ratu, njegovom toku i akterima, NDH, četnicima i partizanima svoje viđenje

daje S. Goldstein. I. Graovac postavlja pitanje ratnih šteta, a naročito se zadržava na pitanju ljudskih žrtava (*Menschenverluste*).

Socijalističkim državnim uređenjem koje je bilo puno nesuglasica što su produbljivale krizu, te o Jugoslaviji koja (ni)je označavala poseban put ka socijalizmu, bavi se I. Steindorff. O Jugoslaviji nakon 1966., putevima liberalizacije i Jugoslaviji nakon Tita, vremenu u kojem se kriza produbljivala tako da je stvarala plodno tlo za ostvarivanje Miloševićevih, na svu sreću, neostvarenih ambicija stvaranja "Velike Srbije", piše V. Meier.

Do rata na Kosovu je moralo doći jer je svjetskoj javnosti dugo trebalo da spozna da regija ne može biti oslobođena dok je god ona (svjetska javnost) neutralna. O američkoj i europskoj politici na Balkanu raspravlja J. Rupnik.

Pitanjem međunarodno-pravnog okvira i zajednice država bavi se S. Oeter koji između ostalog kaže da postoji propis o ulozi ljudskih prava za pitanje jugoslavenskog konflikta, međutim ovakva simbolička politika "Instituta za ljudska prava" dovodi do uništenja funkcije samog propisa o ljudskim pravima. Oeter ovo potkrepljuje primjerom intervencije NATO snaga na Srbiju, koja je onda dovela do ozbiljnih problema po pitanju ljudskih prava. Svakim novim sukobom dolaze do izražaja novi aspekti povrede ljudskih prava, koja se dakle tako opetovano narušavaju.

Već prije intervencije NATO snaga i Pakta o stabilnosti za jugoistočnu Europu bilo je jasno da samo angažman svijeta može riješiti stanje na području jugoistočne Europe.

Rat na prostorima bivše Jugoslavije nije učinio samo štetu i uništio mnoge gradove, već je oslabio privredni položaj republika bivše Jugoslavije (Slovenije, Hrvatske, SRJ, Makedonije, te Bosne i Hercegovine). Prije rata na Kosovu, očigledna je bila, piše H. Büschendorf, ekonomska depresija. Ona se prikazivala u vidu drastičnog smanjenja prirodnih

resursa, naglog pada industrijske proizvodnje, što je pak dovodilo do porasta broja nezaposlenosti, smanjenja plaća, te uopće do pada životnog standarda.

Strašnije, svakako od teškog privrednog položaja su ljudske žrtve. O njima, kao i o gubitku domovine, te općenito o višestrukim žrtvama rata može se pročitati u radovima G. Kenneya, M. Vettera/D. Melčić i J. Kumin pod zajedničkim naslovom "Žrtve ratova od 1991.-1999." ("Opfer der Kriege 1991 - 1999").

Zbornik radova *Der Jugoslawien - Krieg. Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen* završava detaljnom kronologijom događaja od sredine osamdesetih godina do ljeta 1999. simboličkog naziva "Od Kosova do Kosova. Kronika 1986.-1999." ("Vom Kosovo zum Kosovo. Chronik 1986 - 1999") autora M. Vettera.

Zbornik radova *Der Jugoslawien-Krieg. Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen* izvrsno je djelo koje objašnjava događaje na prostoru jugoistočne Europe, daje potpunu sliku stanja stvari koje su dovele do rata, tijeka rata, te njegovih posljedica. S jedne strane se dobiva dojam da je stigao malo prekasno, a da bi pomogao svjetskim političarima da donesu "ispravne" odluke. S druge strane, dobiva se dojam da se zbornik

pojavi prerano u smislu da se ne zna je li Slobodan Milošević završio sa svojim ratovanjima, ili će ponovo srbijanske oružane snage krenuti u napad na nekom drugom bojištu prostora jugoistočne Europe.

S obzirom na različitost struka bilo je za očekivati da će se u *Zborniku* naći radovi u kojima stručnjaci s pozicije struke, ali i interdisciplinarno razmatraju temu rata na prostoru bivše Jugoslavije. Tako je stvorena lepeza zanimljivih i raznovrsnih stručnih i znanstvenih radova od povijesnih pregleda bivših jugoslavenskih republika, preko tematiziranja brojnih pitanja nacionalnih ideologija, literature, religije i jezika, do vojno-strateških pitanja.

Der Jugoslawien - Krieg. Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen jest izvrsna pomoć znanstvenicima i novinarima, te zanimljivo štivo svima onima koji se u svom radu susreću sa složenim pitanjima rata i njegovih konzekvenci, ili ih zanimaju interdisciplinarna politička pitanja, kratki povijesni pregledi, te brojne informacije o pozadini ratnih sukoba na području jugoistočne Europe.

Ana Pažanin

EUROPA I RAT

Obrad Savić (ur.) (1995.) *Evropski diskurs rata*. Beograd: Časopis Beogradski Krug (Biblioteka Circulus).

Zbornik *Evropski diskurs rata* nastaje u prvoj polovici '90-ih godina u Beogradu. Prateći, na svoj način, aktualna događanja on nastoji

rekonstruirati pojavu rata kroz područje tekstualnog. Rat, koji se u to vrijeme odvija, praćen je eksplicitnom ratničkom retorikom.

Urednik ovoga zbornika, Obrad Savić, nalazi se iznenađen snagom i brutalnošću kojom se u svakidašnjicu vraća govor rata. Bivajući svjedokom neumorne ratno-huškačke propagande, on putem ovoga zbornika pokušava smjestiti govor rata u odnos sa samim ratom, s mirom, politikom, nastajanjem Novog Svjetskog Poretka u vidu *Pax Americanae*...

Ovaj zbornik govori o *diskursu* rata. O načinu na koji sâm 'rat govori'. O načinu na koji ratna retorika ulazi u sve sfere govornog i misaonog polja. O načinu na koji 'govor rata' sačinjava komunikaciju rata i stvarnosti. O načinu na koji rat utječe na stvarnost i obratno. O jeziku rata kao performativi, a ne konstativi (u smislu ove distinkcije koju, raspravljajući o jeziku, radi J. L. Austin). "On pokušava da naznači tačke susreta, mesta preseka rata i mira, štaviše, da signalizuje, kada, kako i zašto se javila ideja da rat neprekidno prožima mir, i da je civilni poredak u osnovi borbeni poredak!" kako to Obrad Savić u uvodu najavljuje.

U skladu sa svojom nakanom, urednik svrstava rasprave u pet tematskih jedinica. Na kraju zbornika nalazi se i bibliografija pod naslovom *Diskursi rata* koju je Obrad Savić sâm sastavio. Ona obuhvaća 146 bibliografskih jedinica koje se odnose na knjige i zbornike, te 12 bibliografskih jedinica koje se odnose na domaće (bivša Jugoslavija i današnja Srbija) časopise.

Obrad Savić najprije nas vodi na *Putovanja na izvore rata* odabirući rasprave Michaela Foucaulta, Jean-Luc Nancyja, Alaina Joxea, Jana Patočke, Ivana Aleksandroviča Iljina, Raymonda Arona i Petera Sloterdijka. Rasprave u ovom, prvom, dijelu knjige odnose se na 'osnovna' pitanja koja proizlaze iz poimanja rata kao neizbježnog i uvijek prisutnog. Ovi tekstovi problematiziraju odnos rata s politikom, tehnikom, suverennošću, državom, mirom (uspostavljenim na ratnoj prijatnji), moralom.

Sljedeći tematski krug čine tekstovi koji se više ili manje dotiču odnosa čovjeka i rata.

Pod naslovom *Nostalgija za frontom* sabrani su tekstovi Ernsta Jüngerera, Carla Schmitta, Pierra Teilharda de Chardina, Petera Fleischmanna, Emanuela Severina i Domenica Lo-surda. Ove rasprave govore o ratu kao doživljaju koji suštinski mijenja čovjeka, ali i o mehanizmu racionalizacije kojom opravdavamo upotrebu sile, eskalacije animalnosti.

Treći tematski krug čine tekstovi sabrani pod naslovom *Povratak neprijatelja* (Georg Schwab, George Ulmen, Roger Caillois, Thomas Nagel). Osnovni problem koji se provlači jest pitanje da li se ratu mogu nametnuti izvanjska 'pravila igre' i, u tom svjetlu, tretira li se u ratu suprotna strana kao neprijatelj (što bi bilo u duhu zahtjeva za razgraničavanjem statusa civila i vojnika, te regulaciji odnosa spram jednih i drugih sukladno njihovom statusu) ili kao protivnik (koje bi poimanje bilo u skladu s uslovima totalnog rata). Krećući se od termina 'neprijatelj' prema terminu 'protivnik', suprotna strana u ratu sve više gubi ljudski oblik i poprima obilježja sataniziranog, 'totalnog neprijatelja', kojega treba istrijebiti, uništiti.

Četvrti tematski dio čine tekstovi Jacquesa Derride, Jürgena Habermasa, Ernsta Tugendhata, Mauricea Merleau-Pontya, Nancy Huston i Michaela Howarda kojima je, prema Saviću, zajedničko da govore *Protiv logike rata*. Ove rasprave analiziraju rat prikazujući ga u svjetlu njegove unutarnje proturječnosti. Ovisno o poziciji subjekta, rat ima ovo ili ono značenje. Ta značenja su redovito drugačija, a nerijetko i suprotstavljena. Ove proturječnosti uglavnom ostaju skrivene kada se rat doživljava i gleda samo iz jedne perspektive. Izabrani tekstovi, nadilazeći jednodimenzionalnost, svaki na svoj način ocrtavaju ovaj problem.

Na kraju, O. Savić okuplja tekstove pod naslovom *Fortifikacija mira* (Jean Baudrillard, Christopher Norris, Gilles Deleuze/Felix Guattari, Jean Bethke Elshtain, Paul Virilio). Motiv koji se provlači ovim tekstovima je mogućnost oslobađanja prostora mira mimo i

usprkos sve jače "hegemonije svjetskog konsenzusa" (Baudrillard, str. 481). Je li moguće kritičko sagledavanje diskursa rata i 'priča o ratu' koje su toliko okupirale našu svijest da su uspjele "uspavati naše kritičke moći i učiniti nas slijepima za mogućnosti koje su nam inače dostupne" (Elshtain, str. 553).

Ovaj zbornik u svjetlu vremena u kojem živimo postavlja pitanje: U kojem trenutku dopustivo, ograničeno nasilje prelazi u realno nasilje? Gdje je kraj ratničkog govora, a gdje početak bitke? Gdje je linija koja diskurs rata odvaja od rata?

Zbornik je moguće čitati na dva načina. Moguće je iščitavati same tekstove kao, pretežno filozofska, djela koja raspravljaju o *ratu*. Čitanje knjige na ovaj način otvara mogućnosti istraživanja rata polazeći od diskursa i u tom smislu ova knjiga je vrlo poticajna. Također, u tom smislu bi se moglo prigovoriti da ne bi bilo naodmet da je urednik priložio nešto više informacija uz svaki tekst o njegovom autoru, i uopće o kontekstu u kojem pojedina rasprava funkcionira. U nekim slučajevima to je učinjeno – na primjer uz Fou-

caultov tekst. Iz pojedinih rasprava moguće je iščitati okolnosti u kojima one funkcioniraju, ali neki tekstovi ostaju u zrakopraznom prostoru, otrgnuti od knjiga iz kojih su preuzeti. Također, na ovom mjestu moram primijetiti da bi neki od prijevoda mogli biti i bolji nego što jesu. Posebno što se prijevoda s francuskog tiče. Uglavnom hermetičan stil pisanja tekstova prijevod često čini još nečitljivijim.

Navedeni pristup zborniku stavlja u problematičan položaja neke od tekstova. Većina priloga doista govori, u najopćenitijem smislu, o ratu. Međutim, u nekim od tekstova rat je sve prije nego centralna tema. Ovdje se ne radi ni o kakvom urednikovom promašaju, nego o tome da se ovaj zbornik prvenstveno odnosi na *diskurs* rata i da ga je nužno čitati u tom smislu. Na taj način on urednikovu namjeru ispunjava, ocrtavajući europski diskurs rata.

Petra Rodik

VOJSKA KAO ČIMBENIK INTEGRACIJE

Mile Bjelajac (1999.): *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*. Beograd: 168 str.

Sa svoje dvije knjige o kraljevskoj jugoslovenskoj vojsci, Mile Bjelajac potvrdio se kao glavni stručnjak za tu instituciju koja je u velikoj mjeri važna i za hrvatsku povijest. U svojoj najnovijoj knjizi taj jugoslovenski povjesničar bavi se problemom međunacionalnih odnosa unutar dvije jugoslovenske vojske – kraljevske između dva svjetska rata i JNA za vrijeme

socijalističke Jugoslavije, postavljajući odmah na početku dva važna pitanja, naime jesu li dvije jugoslovenske vojske (i dvije jugoslovenske države) uspjele uspostaviti "jedan racionalan zajednički identitet koji će omogućiti da se integrišu različite društvene klase, verske i etničke grupe i da društvo kao zajednica funkcioniraju?" (str. 1), odnosno "da li je 'jugo-

slovenstvo' sa svim svojim sadržajima i praksom koji su promovisani i unutar vojske bili pokušaj 'tolerantne' mešavine ili nametanje samo jednog (npr. srpskog) nacionalnog obrasca?" (11).

Prema autorovu mišljenju, obje su jugoslavenske države bile države pomirenja, a pomirenje je bilo ponuđeno onima (očigledno Hrvatima, ali i Slovencima i Bošnjacima/Muslimanima) koji su u Austro-Ugarskoj do 1918. i u NDH u razdoblju 1941.-1945. godine promicali (očigledno protusrpsku) mržnju.

Osim što takvim temeljnim i polaznim stavom olako izjednačava Austro-Ugarsku s ustaškom NDH, Bjelajac, kada govori o "mržnji", u potpunosti zanemaruje "drugu stranu medalje". Tako nigdje ne spominje državni teror koji su u Kraljevini pod krunom Karađorđevićâ nad nesrpskim nacionalnostima provodile upravo vojska i žandarmerija, uopće se ne spominju ni pokolji koje su tijekom Drugoga svjetskog rata nad Hrvatima i Bošnjacima/Muslimanima činili četnici Draže Mihailovića, niti masovna pogubljenja i progoni Hrvata neposredno nakon sloma NDH (Bleiburg i *križni putevi*, odmazde nad cijelim selima u zapadnoj Hercegovini i Bosanskoj Posavini itd.).

Kada pak govori o Austro-Ugarskoj, Bjelajac zaboravlja da su se tijekom Prvoga svjetskog rata u njezinim oružanim snagama, uz ostale nacionalne skupine koje su živjele u Monarhiji, borili i mnogobrojni Srbi iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Vojvodine, koji su bili profesionalni časnici i vojni obveznici kao i pripadnici svih drugih naroda, te su slani i na bojišta protiv same Kraljevine Srbije. Iako je među njima, kao i među vojnicima drugih nacionalnosti, bilo onih koji su vrebali priliku da prebjegnu, uglavnom su se predano borili za *ćesara*, nimalo lošije od, recimo, Hrvata ili Slovenaca. Ilustrativan je u tom smislu primjer koji spominje Gojko Nikoliš u svojim memoarima *Korijen, stablo, pavetina* (Zagreb 1980).

Na Kordunu se, u vrijeme njegova djetinjstva, prepričavao događaj kada su 1915. godine srbijanski vojnici bili opkolili jednu skupinu austro-ugarskih vojnika, pa počeli pozivati te "Švabe" na predaju, a oni su im odgovarali: "Nijesmo mi Švabe, van Srbi iz Like. A Srbin se ne predaje živ nikada. Nećeš, valaj, dok je nas ovdjeka" (str. 9).

Za Bjelajca "Jugoslavija nije, sem kroz instituciju vojske i još u ponečem, bila integrisano društvo do 1929. godine (...) Projekat je već 1935. godine, evidentno, bio napušten" (12), pa se stječe dojam da je za nj jedino sustav najrigidnije šestosiječanjske diktature od 1929. do 1935. godine idealan oblik za uspostavu jugoslavenskog jedinstva; sve drugo uvod je u raspad jugoslavenske države.

Autor drži da bivši austrougarski časnici koji su pristupili vojsci nove jugoslavenske države nisu bili zanemarivani niti gurnuti u drugorazredan položaj. Naprotiv, čak i oni koji su za vrijeme okupacije Srbije u Prvom svjetskom ratu počinili zločine nad srpskim stanovništvom velikodušno su primljeni u novu vojsku. Mnogi od njih tu su vojsku kasnije napustili, ali, prema Bjelajcu, isključivo vlastitom voljom. A to što neki bivši austrougarski časnici nisu primljeni u novu vojsku opet je krivica Hrvata. Tako feldmaršal Svetozar Borojević – "Srbin sa Banije" kojeg Hrvati, prema Bjelajčevu mišljenju, pogrešno svojataju među svoje – nije primljen zato što je protiv toga bio "jedan ministar iz Hrvatske" (30).

Nažalost, ne navodi se koji je to ministar, ali treba znati da je i Svetozar Pribičević, u to vrijeme glavni provoditelj jugoslavenskog unitarizma, također bio "ministar iz Hrvatske", što ne znači da je provodio nekakvu "hrvatsku" politiku. Možemo se samo pitati zašto kralj Petar I. ili prestolonasljednik Aleksandar nisu iskoristili sav svoj utjecaj i velike ovlasti da Borojevića ipak uvrste u svoju vojsku? Postavlja se još jedno pitanje: Ako je Boroje-

vić tako jednoznačno bio "Srbin sa Banije", kako je u jednoj Austro-Ugarskoj, koja nije trpjela Srbe, mogao obnašati tako visoke i važne vojne dužnosti? Pred sam kraj Prvoga svjetskog rata Borojević je čak imao određene planove za vojnu intervenciju kojom je trebalo spriječiti raspad Monarhije. Zašto bi "Srbin sa Banije" spasavao državu koja je bila toliko netolerantna prema srpskom narodu?

Na to pitanje Bjelajac ne odgovara iako mu je poznata knjiga Istvana Deaka o časničkom zboru austrougarske vojske. Deak je zaključio da habsburška vojska nije bila "švapska" nego su u njoj i njenu časničkom zboru relativno ravnomjerno bile zastupljene sve nacionalnosti koje su živjele u Monarhiji, pa tako i Srbi. No, časnici te vojske u prvom su redu dugovali vjernost svom vladaru, a ne svojoj "naciji", pa je tako i Borojević prije svega bio K.u.K. časnik, a pitanje je da li je sebe ikad doživljavao "Srbinom sa Banije".

Ipak, ni Bjelajac ne može negirati da odnos između Srbijanaca i bivših austrougarskih časnika nikad nije mogao biti ravnopravan. Prvi su bili "oslobodioci", a druge je trebalo primiti u novu vojsku kao "istorijsku nužnost" (36). Iako negira diskriminaciju ovih drugih, i sam navodi dokumente vojske Kraljevine SHS koji govore o nepovjerenju prema njima, npr. upute o rasporedu bivših austrougarskih časnika po jedinicama nove vojske, gdje stoji: "Treba im dati položaje prema činu zaključno sa komandantom puka [dakle, ne više od toga! – op. NB] i pukovskog okruga, a da se pri davanju pazi da budu izmešani sa Srbijancima (...) Na svakome od njih se vidi da je bio čovek dinastičar i da je austrijsko vojno vaspitanje ubilo u njemu svaki nacionalizam" (29). Toliko o povjerenju prema bivšima *crno-žuti-ma!*

U tom dijelu knjige na 24. stranici autoru se potkrala i manja greška kada u razmaku od jednog retka dva puta spominje Slavka Kvaternika, najprije kao "potpukovnika", pa

kao "doktora Kvaternika" (?), budućeg maršala NDH, koji je u Prvom svjetskom ratu odgovoran za vješanje civila u Beogradu tijekom okupacije.

Bjelajac sam donosi i tablice koje pokazuju stalan pad broja Hrvata (i Slovenaca) među pitomcima vojnih akademija. Npr., Hrvati su 1919. činili 30% a 1928. godine samo 9% pitomaca iako je njihov postotak u stanovništvu Jugoslavije po službenom popisu iz 1931. iznosio 23,10%. Navode se i neki drugi izvori, po kojima su 1941. godine od svih jugoslavenskih vojnih pitomaca njih 1.300 Srbi, 150 Hrvati i 50 Slovenaci. Takvu sve slabiju zastupljenost nesrpskih nacionalnosti Bjelajac objašnjava u prvom redu boljim mogućnostima koje su se Hrvatima i Slovencima nudile u građanskim službama. Isto tako, sâm navodi da jugoslavenski generalštab nije imao povjerenja u vojnike pripadnike mađarske, njemačke i albanske nacionalne manjine, a kada piše o generalima kraljevske vojske, tvrdi: "Srbijanci generali su većina najviših komandanata kopnene vojske, a Hrvati i Slovenci u mornarici. Takođe, u ratnoj mornarici pomorski i ostali oficiri su u većini (82,41%) bili ne-Srbi" (41).

Držim da je to samo još jedan način da se prikrije dominacija Srba u kopnenoj vojsci, jer je jasno da je zbog geografskih i povijesnih okolnosti među mornaričkim časnicima jednostavno bilo neizbježno da bude više Hrvata, pa i Slovenaca, ali je također činjenica da Kraljevini Jugoslaviji razvoj jake ratne mornarice nije bio prioritetan cilj.

Bjelajac opovrgava hrvatskog ekonomista Rudolfa Bičanića koji je u knjizi *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, napisanoj 1938. godine, naveo da su od 165 generala samo dva Slovenca i dva Hrvata. Bjelajac navodi podatke po kojima je uoči izbijanja Drugoga svjetskog rata u vojsci bilo više od dva generala Hrvata. No, Bičanićevi podaci ipak nisu sasvim neutemeljeni budući da i sam Bjelajac

na 52. stranici svoje knjige *Vojska Kraljevine SHS/ Jugoslavije 1922.-1935.* (Beograd 1994.) navodi da su potkraj 1928. godine od 163 djelatna generala samo njih dvojica bili Hrvati.

Autor također nabraja djelatne generale Hrvate i Slovence koji su pred Travanjski rat 1941. godine zauzimali određeni dio bitnih položaja, posebno u jedinicama i zapovjedništvima na području Dravske banovine (Slovenije) i Banovine Hrvatske. Iako držim da bi te podatke trebalo pažljivo analizirati, odmah je važno naglasiti da brojevi nisu uvijek i najvažniji iako i oni (gotovo uvijek) govore o srpskoj prevlasti unutar časničkog zbora kraljevske vojske. Označiti nekoga generala "Hrvatom" ne znači dokazati da je on zastupao interese (većine) hrvatskog naroda, a upravo to se kod Bjelajca načelno podrazumijeva, naime, da je određena etnonacionalna pripadnost sama po sebi vezana uz određenu ideološko-političku orijentaciju, da se te dvije stvari beziznimno uzajamno uvjetuju.

Kako je pisao i Rudolf Bičanić, u jugoslavenskim vladama bilo je ministara Hrvata, ali oni uglavnom nisu pripadali političkoj stranci koja je u to vrijeme okupljala glavninu hrvatskog stanovništva – HSS-u. Pretpostavljam da se isto može reći i za časnike, tj. generale. Oni po nacionalnosti jesu bili Hrvati, ali na položajima na kojima su se nalazili sigurno nisu mogli zastupati nekakve posebne hrvatske interese nego su svoju vjernost dugovali Dvoru i beogradskoj vladi.

Tako Bjelajac na 42. stranici kao hrvatskoga generala navodi Đuru Gruića iako je riječ o Srbinu. On je očito svrstan u Hrvate jer je tijekom Drugoga svjetskog rata služio na odgovornim dužnostima u oružanim snagama NDH. Kao general Hrvat navodi se i Matija Parac. Iako je on neposredno nakon osnutka NDH jedno vrijeme bio u domobranstvu, potkraj rata je kao pouzdana osoba Draže Mihailovića trebao biti zapovjednik hrvatskoga dijela preuređene Mihailovićeve

Jugoslavenske vojske u otadžbini, a u sjeveroistočnu Italiju povukao se s četnicima Momčila Đujića i snagama Dimitrija Ljotića. Primjeri Gruića i Parca pokazuju da Bjelajčevu oznaku "hrvatstva" treba uzimati s dosta opreza.

Usprkos svemu, autor inzistira na stavu da je vojska promicala pozitivno jugoslovenstvo, a "sadržaji tog jugoslovenstva ne mogu se definisati kao nametanje srpskog nacionalnog obrasca. To je pre bio prosti zbir svih pozitivnih oslobodilačkih tekovina jugoslovenskih naroda kroz vekove, njihove borbe za slobodu čega je sticajem okolnosti kod Srba i Crnogoraca u predistoriji Ujedinjenja bilo više. Tu je sveopšta tolerancija kulturna i verska dosledno zakonski sprovedena" (39).

Da u takvom "jugoslovenstvu" ipak nešto nije valjalo pokazalo se u Travanjskom ratu 1941., a tko je za to "kriv" vidi se iz pisma ministra vojnog Ilića koji 8. studenoga 1941. godine poručuje predsjedniku jugoslavenske vlade u izbjeglištvu, generalu Simoviću, da "treba svemu gornjem dodati i izdajstvo gotovo sviju Hrvata oficira, koji su toliko kod nas favorizovani i punili Glavni generalštab i Ministarstvo vojno, a oni su sačinjavali glavne organizatore pete kolone" (str. 44, bilj. 51).

S takvom se ocjenom Bjelajac očito slaže budući da drži kako je u Travanjskom ratu 1941. na djelu bila "izdaja zajedničke otadžbine i ratnih drugova od strane dela pripadnika jedne nacionalne grupe i dela manjina" (14). Prema njemu, hrvatska "izdaja" očitovala se i u zahtjevu časnika Hrvata da ih se pusti iz njemačkih zarobljeničkih logora za jugoslavenske vojnike, čime se stvara slika po kojoj su Hrvati izdajnički napustili zarobljeničke logore (i otišli služiti u oružane snage NDH), dok su Srbi ostali u zarobljeništvu. No, slika ipak nije sasvim crno-bijela: Nijemci su iz logora pustili i određen, istina, malen broj srbijanskih časnika, koji su se pridružili oružanim snagama Milana Nedića i Dimitrija Ljotića, što su se zajedno s Nijemcima u Srbiji borile protiv srbijanskih partizana (i četnika Draže Mi-

hailovića), dok Fikreta Jelić-Butić na 128. stranici svoje knjige *Ustaše i NDH 1941-1945* (Zagreb 1977.) navodi podatak da je u njemačkim zarobljeničkim logorima u studenome 1941. još uvijek bilo oko 20. 000 Hrvata.

Potkraj Drugoga svjetskog rata, iz parti-zanske vojske nastaje vojska nove jugosla-venske države. Bjelajac navodi da je u razdoblju 1944.-1947. godine u Jugoslavensku armiju, osim partizanskih časnika, primljeno 1,963 časnika domobranstva NDH, 215 iz njemačke, 322 iz bugarske, 124 iz talijanske, 18 iz mađarske, četiri iz albanske fašističke vojske, 727 iz jedinica Draže Mihailovića i 17 iz kra-ljevske vojske u Egiptu. Tako je, prema njemu, i nova Jugoslavija bila zemlja pomirenja koja je Hrvatima oprostila zloradost pokazanu nakon sloma Kraljevine Jugoslavije. Štoviše, kako ističe Bjelajac, nekim su domobranskim časnicima dani visoki položaji unutar nove vojske.

Ipak, prevlast su i dalje imali Srbi i Crno-gorci. No, za razliku od kraljevske vojske u kojoj su prevladavali časnici Srbijanci, u JNA su velik dio časničkog zbora činili Srbi iz Hrvat-ske i BiH, uglavnom bivši zapovjednici parti-zanskih jedinica.

Prema Bjelajčevu mišljenju, "u čitavom periodu od 1945. do 1991. godine, jedna od najvažnijih preokupacija državnog (komunis-tičkog) i vojnog rukovodstva je bila da se nacionalna struktura što više prilagodi nacio-nalnoj strukturi stanovništva i da sve nacije budu podjednako predstavljene. U Ustavu iz 1974. ovo je podignuto na najviši princip" (49). Inzistiranje državno-partijske politike na "nacionalnom ključu" dosegalo je "apsurdne razmere", što je išlo na štetu srpskih časnika, kojima je "unapred bilo otežano napredova-nje", jer su položaji popunjavani po nacional-nom ključu a ne po sposobnosti.

Ipak, autor navodi da je u razdoblju od 1970. do 1985. godine broj Slovenaca i Hrva-ta aktivnih vojnih osoba i dalje padao. Tako je

1985. među aktivnim vojnim osobama bilo 57,17% Srba iako su činili 36,30% stanov-ništva Jugoslavije, a postotak Hrvata iznosio je 12,51% iako ih je u stanovništvu bilo 19,74% (51-52). Položaj nesrpskih nacional-nosti među generalima bio je nešto povoljni-ji, ali i na toj razini Srbi bili nešto brojniji u odnosu na svoj postotak u stanovništvu Jugo-slavije.

Usprkos takvim pokazateljima, koje i sam navodi, Bjelajac inzistira samo na onim sluča-jevima u kojima misli da može dokazati kako su se u JNA uvukli oni koji su je dugoročno rušili, rovarci protiv srpskih kadrova. Tako je Franjo Tuđman kao pomoćnik načelnika Per-sonalne uprave "bio gotovo devet godina na najosjetljivijem mestu jedne armije" (62, bilj. 90), te promovirao problematične kadrove, a "čistio" dokazane ratne komandante (Srbe). U Personalnoj upravi, veli autor, radili su i dru-gi oficiri budući maspokovci, pa su protiv srpskih kadrova u JNA spletkarili i general Ivan Rukavina, Ivan Stevo Krajačić, Vladimir Bakarić, te Edvard Kardelj i Stane Dolanc. Takve su oso-be, prema Bjelajcu, instrumentalizirale poje-dine službe JNA s dugoročnim ciljem rušenja Jugoslavije, a i sam je Tito, složivši se s Karde-ljevom idejom konfederalizacije Jugoslavije, žrtvovao generala Ivana Gošnjaka i prihvatio ustroj "republičkih armija" (Teritorijalne ob-rane).

Time je, drži Bjelajac, potkraj šezdesetih godina savezna država izgubila monopol sile, a "Jugoslavija je posle 1966. [dakle, nakon pada Aleksandra Rankovića - op. N. B.] krenu-la nepovratno u pravcu konfederalizacije i ras-takanja ideje zajednice" (67). Očigledno, za Bjelajca je prestanak najrigidnijeg razdoblja šestosiječanjske diktature 1935. bio početak kraja monarhističke, a pad Rankovića 1966. početak raspada socijalističke Jugoslavije. U toj vizuri jugoslavenska je država – a poseb-no onda kada je uvelike centralistički uređe-na, pa bila karadorđevićvska monarhija ili socijalistička republika) – nešto *a priori* ideal-

no, što treba svim silama braniti, te se uopće ne ostavlja mogućnost da narodi koji su živjeli u Jugoslaviji izaberu neki drugi (bolji) put.

Bjelajac naglašava samo one slučajeve u JNA u kojima se očituje progon srpskih kadrova, npr. generala Miloja Milojevića koji se žalio na podcjenjivanje srpskih kadrova. Da bi naglasio kako Slovenci i Hrvati u JNA nisu bili zanemareni, autor navodi ratno zrakoplovstvo i protuzračnu obranu, a iznova i mornaricu, u kojima je postotak časnika Hrvata i Slovenaca bio nešto viši nego u ostalim postrojbama, što bi imao biti dokaz njihovih "pravedne zastupljenosti".

Tijekom osamdesetih godina stanje se pogoršalo upletanjem republičkih vodstava u imenovanja kadrova u JNA, a dodatno je pogoršanje bila pojava višestranačja na prijelazu iz osamdesetih u devedesete, odnosno, kako je general Veljko Kadjičević rekao tadašnjem američkom veleposlaniku u Jugoslaviji Warrenu Zimmermanu: "Vi volite da hvalite demokratiju, gospodine ambasadore, ali u Jugoslaviji demokratija je vratila u život ustaše i druge snage koje smo porazili u Drugom svjetskom ratu. Demokratija vodi naš narod u krvoproliće i ambis" (83-84).

Bjelajac ne propušta navesti duševne boli koje su pripadnici JNA trpjeli u Hrvatskoj i Sloveniji: "Kakav su osećaj poneli u duši mladi oficiri tenkisti koji su stigli pre nekoliko decenija u Jastrebarsko (Hrvatska) gde uprkos realnim mogućnostima skoro niko od domaćeg stanovništva ne želi da im iznajmi sobu ili stan? Kakva su životna iskustva mogli steći oficiri iz Srbije u Hrvatskoj za vreme 'maspoka' ili u Sloveniji u drugoj polovini 80-ih godina?" (84-85). Napad na JNA počinje pobunom na Kosovu 1981., a zatim se JNA napada i ruši u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Autor nigdje ne spominje *Memorandum* SANU, pojavu i uspon Slobodana Miloševića, ukidanje autonomije Vojvodine i Kosova, tzv. antibirokratsku revoluciju u Crnoj Gori, i tome

slično. Umjesto toga, povlači usporednice između onih koji su rušili kraljevsku vojsku i JNA. Tako su pacifističke parole slovenske omladine iz osamdesetih slične Radićevoj propagandi o mirotvornoj republici iz 1919. godine, a ciljevi su isti - srušiti Jugoslaviju prikrivenim ratom protiv njene vojske. Autor zamjera JNA što nije više naučila iz iskustava kraljevske vojske, jer bi je to bilo bolje pripremito za napade kojima je bila izložena potkraj osamdesetih i u početku devedesetih godina.

I tako je JNA žrtva izložena napadima, dok se nigdje ne spominje razaranja Vukovara, Zadra, Dubrovnika i ostalih dijelova Hrvatske, kao i genocid nad Hrvatima i Bošnjacima u BiH. Bjelajac jedino naglašava kako "rezervisti odbijaju da idu pod znamenjem petokrake, dolazi do šarenila na brzinu improvizovanih novih oznaka i onih starih" (89). Ne navodi se o kojim se oznakama radi, ali očito je riječ o četničkim simbolima, što Bjelajcu ne smeta odviše. Konačno, "dilema je razrešena transformisanjem JNA u vojsku SR Jugoslavije, a time i u oružanu silu koja štiti Srbiju" (90), a "drama u Hrvatskoj označila je početak konačnog raspadanja JNA po nacionalnoj osnovi što je dovršeno 19. maja (1992.) povlačenjem njenih snaga iz Bosne i Hercegovine" (111).

I tada se zaboravlja spomenuti da je JNA pri povlačenju iz BiH velik dio opreme i naoružanja ostavila bosansko-hercegovačkim Srbima koji su tim oružjem nastavili provoditi genocid nad muslimanskim i hrvatskim stanovništvom. U tom dijelu knjige na 109. stranici, bilj. 180, pogrešno je navedena literatura, pa se knjiga Stjepana Mesića *Kako smo srušili Jugoslaviju* navodi pod naslovom *Kako smo rasturili Jugoslaviju*.

Nakon rasprave o međunacionalnim odnosima u jugoslavenskim vojskama koja čini glavninu knjige slijedi poglavlje "Savska divizija u aprilskom ratu 1941." Zapravo radi se o istoimenom Bjelajčevu radu koji je već bio

objavljen u beogradskom *Vojnoistorijskom glasniku* br. 1/ 1991. U njemu je prikazano djelovanje Savske divizije koja je bila razmještena na području sjeverozapadne Hrvatske, te Bjelajac donekle reinterpreтира stavove Velimira Terzića koji je u svojim knjigama o Travanjskom ratu 1941. za slom Kraljevine Jugoslavije optužio gotovo sve nesrpske nacionalnosti i nacionalne manjine.

I Bjelajac je, poput Terzića, kritičan prema HSS-u, kojeg optužuje za rušenje Jugoslavije, ali je zato mnogo blagonakloniji prema pojedinim časnicima Savske divizije, npr. njenu zapovjedniku, divizijskom generalu Augustu Mariću, kojega je Velimir Terzić zajedno s drugim nesrpskim časnicima ocijenio izravnim suradnikom Nijemaca i ustaša. Prema mišljenju M. Bjelajca, s obzirom na sve nedostatke, slabosti, i dugogodišnju djelatnost HSS-a koja je išla na rušenje Jugoslavije i njene vojske, Savska divizija zapravo je pružila dobar otpor njemačkim snagama koje su prodirale preko Drave.

Završno poglavlje knjige i dopunu rada o Savskoj diviziji čini kratka biografija generala Augusta Marića. Iako to ne navodi eksplicite, Bjelajac Marića očigledno drži idealnim jugoslavenskim oficerom koji potvrđuje sliku o kraljevskoj vojsci koja nije diskriminirala ne-Srbe i bivše austrougarske časnike. Marić, rođen u mješovitom hrvatsko-srpskom braku (za Bjelajca, idealno "jugoslavenskom") dogurao je od austrougarskoga glavnostožernog satnika do divizijskoga generala kraljevske jugoslavenske vojske. Nakon sloma u travnju 1941., kratko je vrijeme obnašao dužnost glavarava Glavnog stožera Ministarstva domobranstva NDH, ali je ubrzo izbačen iz vojske. Izgubio je čin i pravo na mirovinu, a ustaško redarstvo povelu je protiv njega istragu.

Držim da je Bjelajac pojednostavnio Marićevu biografiju kako bi ona potvrdila neke njegove već prije postavljene zaključke. Ostavština generala Marića, kojom se koristio i Bjelajac, nalazi se u Hrvatskom državnom ar-

hivu u Zagrebu i pošto sam je pregledao, mogu reći da je Marićev život bio ipak nešto složeniji i kontroverzniji.

Bjelajac, primjerice, nigdje nije spomenuo da je nakon političkog pada vojskovođe i ministra domobranstva Slavka Kvaternika (koji je, mislim, najodgovorniji za Marićevu degradaciju) tijekom 1942. i 1943. godine provedena Marićeva rehabilitacija: vraćen mu je čin i dana mirovina, a sam je u jednom dokumentu naveo poglavnika Antu Pavelića kao osobu zaslužnu za svoju rehabilitaciju. Marić je, nadalje, bio u dobrim vezama s njemačkim generalom u NDH Glaiseom von Horstenauom, i pod njegovom utjecajnom zaštitom, što Bjelajac nigdje ne spominje. Umjesto slikanja Augusta Marića kao idealnoga jugoslavenskoga vojnika, mislim da je ispravnije govoriti o jednom kvalitetnom profesionalnom časniku koji se, kako je najbolje mogao i umio, prilagođavao promjenjivim i teškim političkim prilikama oko sebe.

Na kraju se možemo zapitati kakav je odgovor na pitanje što ga je Bjelajac postavio na početku knjige, ali je kasnije na nj zaboravio odgovoriti. Može li složena zajednice uspostaviti zajednički identitet? Odgovor je očigledno – ne, barem što se tiče jugoslavenskog primjera. Da nije tako, pretpostavljam da bi Hrvatska i danas bila u sklopu nekakve idealne Kraljevine Jugoslavije. Zapravo, Hrvati više i ne bi bili Hrvati, nego dio neke nove, priželjkivane i projektirane jugoslavenske nacije. Budući da nije tako, preostaje jedino da se za slom obje jugoslavenske države nađu krivci, a kako smo vidjeli, Bjelajac ih nalazi u Hrvatima, Slovencima i ostalim nesrpskim nacionalnostima koje, eto, nikako da se dobrovoljno asimiliraju u "jugoslovenstvo".

Kako smo vidjeli na primjerima generala Parca i Gruića, autor nacionalnu pripadnost promatra krajnje mehanički, apstraktno, te izvan razmatranja ostavlja činjenicu da se nacionalni identitet ne ostvaruje – i ne doživljava – u nekom zrakopraznom prostoru nego

uvijek u konkretnom društvu i socijalnom kontekstu i u promjenjivim odnosima društvene moći. Nacionalnost još ne kazuje ništa o političkim i ideološkim stavovima određene osobe i njenim relacijama s drugim nosiocima društvene moći, ni o tome je li njena pretpostavljena moć, koja bi imala proizlaziti iz generalskog čina, realna ili samo formalna.

Povijest obiju Jugoslavija poznaje i Hrvate (ili Slovence) žestoke unitariste i centraliste, i Srbe uvjerene federaliste, kao i one koji su u svojim političkim karijerama doticali oba pola, ovisno o prilikama i vlastitoj misaonoj evoluciji. U ideologiziranom jednopartijskom društvu kakvo je bila socijalistička Jugoslavija odanost službenoj ideologiji i jedinoj dopuštenoj političkoj organizaciji – Savezu komunista, bila je bitan element statusa i izvor realne moći, pa u tom kontekstu podaci o statističkom udjelu Srba ili Hrvata u časničkom zboru JNA ne govore ništa ili ne govore sve ako se ne promatraju unutar tog konteksta.

Ako bi se sve gledalo samo unutar postotaka i formalno deklarirane nacionalne pripadnosti, što samo naizgled izgleda apsurdnim, agresiju na Sloveniju i Hrvatsku 1991.-1992. vodili su Slovenac Stane Brovet, Hrvati Zvonko Jurjević i Josip Gregorić, uz pomoć polu-Hrvata Veljka Kadjevića!

Treba, međutim, reći da je Bjelajac, iako mnoge njegove zaključke držim neprihvatljivim, dobar i kvalitetan poznavatelj jugoslavenske vojske, pa tako i ova njegova knjiga otvara dalje perspektive za proučavanje toga problema. Naši povijesničari ili sociolozi moraju i sami na kvalitetan način obraditi neke od problema koji su u njoj spomenuti.

Bjelajac na 16. stranici, bilj. 7, navodi da je u *Vojnoistorijskom glasniku* 1-2/ 1993. napisao kritički prikaz knjige Ivana Košutića *Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu* (Zagreb 1992.). Taj kritički prikaz nisam imao prilike čitati, ali ne sumnjam da je nestručan i pristran način na koji je Košutić pisao o domobranstvu NDH dao dovoljno argumenata Bjelajcu i drugim jugoslavenskim (srpskim) povjesničarima da nastave promicati negativne stereotipove o Hrvatima.

A da bi se takvi stereotipovi razbili, potrebno je ozbiljno, temeljito i neideologizirano proučavanje položaja i uloge Hrvata u svim vojskama, vojnim sustavima i ratovima u kojima su služili i borili se tijekom 20. stoljeća.

Nikica Barić

CJELOVITI PREGLED RATA

Branka Magaš i Ivo Žanić /ur./ (1999.): *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991 – 1995*. Zagreb – Sarajevo: Naklada Jesenski Turk – DANI – The Bosnian Institute London, 399 str.

Od 25. do 27. rujna 1998. godine u Budimpešti je održan okrugli stol o ratu/ratovima na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine u

organizaciji Bosanskog instituta u Londonu i Instituta za jugoistočnu Europu Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti. Svojim

prilozima sudjelovali su između ostalih iz Hrvatske Stipe Mesić, Maritn Špegelj i Ozren Žunec, iz Bosne i Hercegovine Jovan Divjak i Rusmir Mahmutćehajić, te strani znanstvenici Marko Atilla Hoare i Norman Cigar. U prigodnim raspravama sudjelovali su, pored drugih, i Adrian Hastings Ivo Žanić, Tarik Kulenović i Branka Magaš. Odlučivši se objaviti priloge i rasprave s ovog skupa izdavači su pokušali popuniti prazninu u hrvatskoj i bosansko-hercegovačkoj javnosti, koje upravo vape za dostupnim, znanstveno utemeljenim i sveobuhvatnim izdavačkim poduhvatima, koji bi bili posvećeni agresiji na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu.

Zbog različitih znanstvenih interesa, različitog stupnja naobrazbe i upućenosti, ali i podrijetla autora, zbornik radova ne može u potpunosti konzistentno i metodološki ujednačeno prikazati ovo izuzetno važno razdoblje. Čini se ipak i da stupanj proučavanja ratnog razdoblja u zemljama nastalim raspadom Jugoslavije, kao području na kojem jedino mogu nastati temeljita istraživanja ratnog razdoblja 1991.-1995., nije toliko napredovalo da bi se mogla pojaviti znanstveno utemeljena sinteza o danima raspada i rata/ratova koji su uslijedili. "Ratne rane" dopuštale su političarima s ovog područja da nametnu ideološki, u mnogo čemu romantičarski, pogled na sukobe. Upravo je Ozren Žunec, jedan od najistaknutijih sudionika budimpeštanskog skupa, u jednom od svojih ne tako davnih novinskih članaka prozvao nekad donedavno vladajuće strukture u Hrvatskoj da ne potiču znanstveno proučavanje i vrednovanje Domovinskog rata. "Polemos", časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, čiji je urednik Žunec, predstavlja, s druge strane, začetak ozbiljnije primjene društvenih znanosti na hrvatsku, odnosno bosansko-hercegovačku nedavnu ratnu stvarnost. Političko stanje i poslijeratna neimaština u Bosni i Hercegovini i Srbiji također nisu bile povoljne za proučavanje ratnih sukoba i njihovog utjecaja na

postjugoslavensko društvo devedesetih. Određenih uspjeha u raščlanjivanju tog razdoblja bilo je u stranoj literaturi, no publicistički (poput "Death of Yugoslavia" Laure Silber i Allana Little) i memoarski (Warren Zimmerman, *Izvori jedne katastrofe*) pristup je ipak prevladavao.

U prvom dijelu knjige pod nazivom "Rat u Hrvatskoj" skupljeni su radovi i rasprave o događajima koji su prethodili ratnim zbivanjima 1991., mirovnoj operaciji UN-a u Hrvatskoj te operacijama "Bljesak" i "Oluja". Stipe Mesić je u svom prilogu "Put u rat" pokušao iz prve ruke predstaviti događaje u hrvatskom i jugoslavenskom vrhu, koji su prethodili početku ratnih operacija u drugoj polovici 1991. Premda njegov rad u osnovi nije znanstveni jer podsjeća prije svega na uobičajenu memoaristiku i publicistiku, moramo naglasiti da nudi pregledan opis pretpovijesti velikosrpstva u SFR Jugoslaviji i korisna svjedočanstva o radu samog Stipe Mesića u predsjedništvu SFRJ uoči srpske agresije. Mesić je u svom radu vrlo angažiran i u razotkrivanju loših političkih poteza hrvatskog vrhovništva prema Bosni i Hercegovini. Za razliku od Mesića koji je pokušao rasvijetliti političku i ideološku pozadinu ratova 1991.-1995., Martin Špegelj se u svom prilogu "Prva faza rata 1990.-1992.: pripreme JNA za agresiju i hrvatski obrambeni planovi" koncentrirao na ustrojstvo i djelovanje vojski zaraćenih strana u Domovinskom ratu. Autor analizira odnos vladajuće stranke i Jugoslavenske narodne armije u socijalističkom razdoblju te traži uzroke svrstavanja JNA, kao stupa jugoslavenskog komunističkog poretka, na stranu srpskog nacionalizma početkom devedesetih. Detaljno govori o planovima napada JNA i srpskih nacionalista na Hrvatsku kao i o strategiji hrvatske obrane koju je i sam djelomično kreirao. Sljedeći prilog, pročitani na seminaru i objavljen u ovom zborniku, je "Rat u Sloveniji i Hrvatskoj do sarajevskog primirja" Antuna Tusa, načelnika Glavnog stožera Hrvat-

ske vojske tijekom Domovinskog rata. Ovaj članak predstavlja do sada najinformativniji i najpregledniji opis rata vođenog u Hrvatskoj 1991.-1992. iz pera jednog hrvatskog autora. Početak srpske pobune uvodni je dio teksta, a zatim general Tus izvještaja o svojim iskustvima sa zapovjednicima JNA poput generala Kadrijevića koji već ljeta 1990. nisu pristajali izvršiti svoju dužnost i prekinuti blokiranje prometnica u okolici Knina; navodi i kako su ga već 1990. srpski generali JNA isključili iz donošenja važnih odluka ne imenujući ga u Štab Vrhovne komande gdje je, prema tadašnjoj dužnosti zapovjednika Ratnog zrakoplovstva i protuzračne obrane morao biti imenovan. Tus iznosi i dosad malo poznate činjenice o pokušaju povezivanju vrha JNA sa sovjetskim generalima na čelu s generalom Jazovom koji su već u prvoj polovici 1991. planirali vojni udar. Autor dijeli rat u Hrvatskoj 1991. na dvije faze: na neorganiziranu i organiziranu obranu. Prvu su fazu obilježili postojanje malobrojnih snaga MUP-a, ZNG-a i Narodne zaštite te samoorganiziranje građana, dok su drugu fazu, fazu organizirane obrane, koja je započela otprilike u rujnu, obilježili ustrojavanje i ubrzan razvoj Hrvatske vojske. Antun Tus smatra da je velika greška hrvatskog vodstva što hrvatske snage nisu nastupile odlučnije i zauzele sve vojarne JNA u Hrvatskoj budući da su strahovi da bi se topništvo iz tih vojarni moglo razoriti velika hrvatska gradska središta bili neosnovani. Moramo naglasiti da autor u ovom članku najviše raščlanjuje događaje oko gotovo tromjesečne opsade Vukovara i smatra da je miješanje politike u uspješnu vojnu operaciju ponovnog povezivanja Vinkovaca i Vukovara koridorom preko Nuštra i Marinaca dovelo do konačnog, do tada ni po čemu neminovnog, pada Vukovara u srpske ruke. Naime, tadašnji hrvatski predsjednik Tuđman naredio je prekid akcije pomoći Vukovaru što je omogućilo srpskom agresoru da konsolidira i pojača svoje snage čime je Vukovar osuđen

na propast. General Tus na kraju naglašava kako je mjesto načelnika Glavnog stožera HV napustio zbog sukoba s politikom koja je od njega tražila da prihvati, prema mišljenju Tusa, za Hrvatsku vrlo nepovoljno sarajevsko primirje i na poslijetku konfrontaciju s Bošnjacima te pristajanje na podjelu BiH kao čine štetne po interese Hrvatske.

Posebno mjesto u prvom dijelu ovog zbornika zauzeo je prilog Ozrena Žuneca "Operacije *Bljesak* i *Oluja*", koji opsežno i detaljno razrađuje pozadinu i tijek dviju najuspješnijih hrvatskih vojnih operacija u Domovinskom ratu. Vrijednosti ovoga teksta posebno pridonosi autorovo korištenje grafikona i tablica u kojima je dao niz važnih pokazatelja snage zaraćenih strana uoči *Bljeska* i *Oluje*. Žunec smatra da sve ratove na području bivše Jugoslavije, pa tako i spomenute dvije akcije, treba promatrati kao dio strategije zaraćenih strana, kojoj rat nije sredstvo postizanja nekog političkog cilja već predstavlja svrhu sam po sebi. Logika permanentne prisutnosti rata, kako misli Žunec, ključna je za razumijevanja svih događaja. Pažnju pridaje i fenomenu miješanja politike u vojnu logiku, što je za posljedicu imalo zaustavljanje snaga Hrvatske vojske u najpovoljnijem trenutku za postizanje prednosti na bojištu.

U drugom dijelu knjige okupljeni su radovi koji govore o ratu u Bosni i Hercegovini. Rusmir Mahmutćehajić u prilogu "Put u rat" iznosi svoje viđenje uzroka rata, pri čemu krivce za rat nalazi prvenstveno u srpskom i hrvatskom etnonacionalizmu, tj. politici komadanja teritorija i agresiju na Bosnu i Hercegovinu koju su te dvije zemlje izvršile. Bošnjačku službenu politiku Mahmutćehajić također ne šteti zamjerajući joj konačno pristajanje na redukciju bosansko-hercegovačke državnosti i uskogrudnu vjersku i nacionalnu isključivost. Do sada široj hrvatskoj i svjetskoj javnosti malo poznate pojedinosti o formiranju otpora protiv srpske a zatim i hrvatske agresije na područjima s većinskim bošnjačkim stanov-

ništvom bavi se nekadašnji zapovjednik Armije BiH Jovan Divjak u svom radu "Prva faza rata 1992.-1993.: Borba za opstanak i nastanak Armije RBiH" dok se zamršenim i dosad slabo poznate aspekte odnosa političke elite i vojske u BiH, posebno previranje i frakcijske borbe unutar bošnjačkog vrha te njihov odraz na vojsku proučava mladi engleski znanstvenik Marko Attila Hoare.

Ovaj vrijedan doprinos poznavanju nedavne prošlosti zaokružili su brojni korisni

prilozi na kraju zbornika poput etničke karte BiH, karte bojišta Vukovara i Sarajeva te drugih područja, no čini se da u ovom dijelu detaljna kronologija predstavlja najveći doprinos budući da prvi put omogućuje uspostavljanje pregledne slike događaja u ratnim godinama 1991.-1995.

Dino Mujadžević

RAT I PRAVEDNOST

(Davis, G.Scott /ur./ (1996.): *Religion and Justice in the War over Bosnia*. London: Routledge. 181 str.)

Isprva, izgleda kao da je riječ samo o još jednoj knjizi o ratu u BiH. Zvučni naslov *Religion and Justice in War over Bosnia* nagovještava da je lako moguće da je riječ o sabranim esejima ili kakovim bosanskim ratnim reportažama općeg tipa kakvih su mediji bili puni proteklih godina. Opet, količina zla, nesreća, ratova i bola kojima smo dnevno zasipani kroz medije je tolika da je potrebno pitati se čemu nove knjige o Bosni i da li je više uopće potrebno osvrtni se na zla prošlosti, makar se ona događala i u najbližem susjedstvu.

Ipak, početna odbojnost nestaje kada urednik, nakon prvih nekoliko stranica zahvala, napomena i dodatnih objašnjenja izloži pravi predmet kojim se knjiga bavi, a to je kritička analiza moralnih pitanja koja su se javila vezana za bosanski rat. G. Scott Davis ističe da: *to nije samo akademska vježba, već i eksperiment u građanskoj odgovornosti, jer*

od neke točke ne možemo više izbjegavati prihvaćanje dijela odgovornosti za čela i politiku naših vlada koje nas reprezentiraju, a takođe razumijevanje naših sopstvenih politika je neodvojivo povezano uz razumijevanje događaja koji se trenutno oblikuju u međunarodnoj areni.

Uz ovako ambiciozan uvodnik, knjiga pobuđuje dodatni interes obzirom na predmet njenog bavljenja, traženje odgovora na pitanja koja su rijetko bila postavljana u bosanskom ratu, zasićenom igranjem realpolitike na račun ljudskih života, punom nasilja radi nasilja i indiferentnosti spram žrtava. Naime, zbornik se bavi i problemima morala, etike i prava u ratu, kao i pitanjem pravednog rata, te pravednosti u ratu.

Knjigu otvara članak *Interpreting Contemporary Conflicts* G.Scotta Davisa, koji polazi od tvrdnje dr. Susan Strange da je ključna

neravnoteža između Srba i Bosanaca indirektno rezultat načina na koji je SAD provodio svoju strukturnu premoć u pitanjima sigurnosti. Davis postavlja pitanje: Što ako su tvrdnje dr. Strange točne i ako je međunarodna zajednica na čelu s SAD zbilja tretirala Bosnu kao nejednakopravnu? U tom slučaju je počinjena nepravda. A ako je američka vlada sudjelovala u inženjeringu situacije, onda ona dijeli krivnju. Prepoznati situaciju dostojnu osude i ne poduzeti ništa u vezi toga predstavlja ozbiljan prekršaj. Ako dr.Strange nije u pravu, zaključuje Davis, riječ je o drukčijem problemu, no u oba slučaja postaje pitanje savjesti upotrijebiti sve raspoložive resurse da bi se pronašla pravda. Pitanje pravde može zvučati nepotrebno nakon svih ratnih razaranja i počinjenih nepravdi. Razgovor o političkim moralu često zvuči površno obzirom na toliko česta sistematska kršenja ljudskih prava i ljudske patnje. Uobičajeno je da se politika gleda kao područje sile i sebičnih interesa koji će uvijek odolijevati moralnim ograničenjima. No, Davis navodi da taj česti cinizam ne odgovara činjenicama. Arhitekti dvadesetostoljetnog realizma insistiraju da se međunarodni poredak ne može temeljiti isključivo na sili iz jednostavnog razloga što će se, dugoročno gledano, čovječanstvo pobuniti protiv gole sile. U praksi, iako brojne vlade ne podržavaju ideju da se i suveren treba podvrći vladavini zakona, čak i kad im nedostaje poriv da se pridržavaju svojih moralnih načela, spremne su na isprike, negiranje, demantije i reakcije u slučaju da su optužene za kršenje ljudskih prava.

Religion, History and Genocide in Bosnia - Herzegovina Michaela Sellsa prati retoriku rata u BiH unatrag do sukoba religijskih zajednica i sveprisutnu retoriku romantičarskog nacionalizma. Autor objašnjava prirodu i ciljeve etničkog čišćenja kroz uništenja spomenika kulture, identiteta i ljudi, potvrđujući da je riječ o genocidnom ratu s ciljem da se kroz organizirani napor uništi bosanska multire-

ligijska i muslimanska kultura kao kultura, te Bosanci i bosanski muslimani kao narod. Sells pokazuje kako je kroz instrumentalizaciju i radikalizaciju kosovskog mita kod Srba stvorena ideologija genocida. Kroz analizu kosovskog mita autor ukazuje na fenomen kristoslavizma, te mitskoj identifikaciji slavenskih muslimana kao kristoubojica kroz legendu o caru Lazaru i djela poput Gorskog vijenca. Na to se nadovezuje mitizacija kosovskog "genocida" nad Srbima, demonizaciju hrvatskih vlasti kao najavu povratka ustaša, te strahenjem islamskim fundamentalizmom. Autor zaključuje da zločini nad Bosancima, a posebno nad muslimanima, imaju izrazitu religijsku komponentu. Religijski simboli, rituali i institucije instrumentalizirani su i od članova Srpske pravoslavne crkve, kao i od sekularnih nacionalista u svrhu promocije ideologije genocida.

Nationalism and Self-Determination: The Bosnian Tragedy Jean Bethke Elshtaina govori o realitetima nacionalizma. On smatra da je bosanski rat svjedočanstvo o najvećim dosezima genocidnih inicijativa od kraja Drugog svjetskog rata, da se pokazalo da su UN skoro u potpunosti neefikasne u sukobu s odlučnom i snažnom grupom koja je odlučila sprovesti teritorijalnu agresiju, te da je zapadni savez trusan, a vodstvo SAD-a dovedeno u sumnju. Iako su postojali uvjeti za intervenciju, pogotovo u perspektivi tradicije pravednog rata, do intervencije nije došlo dugo vremena, jer je bosanski rat tretiran prvenstveno kao etnički konflikt. Elshtain analizira uspon novih nacionalizama, poput Poljske, baltičkih zemalja i Ukrajine, zaključujući da je nacionalizam dominantna politička strast i sila na ulasku u XXI. stoljeće s kojim današnji Zapad mora računati i naći načina kako se sučeljavati s njome.

War for Cities and Noncombatant Immunity in the Bosnian Conflict James Turner Johnsona bavi se pitanjem utjecaja rata na neboraćko stanovništvo. Činjenica jeda su štete nane-

sene civilima u bosanskom ratu bile često sastavni dio rata kroz različite taktike namjerno usmjerene protiv civilnog stanovništva. Te taktike su uključivale protjerivanje izbjeglica u ime etničkog čišćenja, razdvajanja obitelji uz maltretiranja, zatvaranja i silovanja, opsade gradova u kojima su cilj bili stanovnici, a ne snage branitelja, kao i napadi na postrojbe UN-a. Iako je takva eksplozija nasilja bila toliko snažna i iznenadna da je bosanski sukob proglašavan i postmodernim ratom, elementi takvog ratovanja su stari i mogu se naći u u svetim i ideološkim ratovima, revolucijama, ustancima, građanskim i gerilskim ratovima. Johnson navodi da je cijela povijest zapadne moralne i pravne tradicije ograničenja rata usmjerena na to da uklanja gore navedene osobine ratova, te definira oblik ratovanja koji je prihvatljiv i opravdan samo zbog specifičnih razloga koji su u principu otvoreni za postizanje sporazuma. U nastavku, autor se bavi pitanjem postavljanja ograničenja u provođenju ratovanja, pitanjem ratovanja usmjerenog protiv populacijskih centara, te problemom zaštite civila u opsadnom ratovanju.

Bosnia, The United States and the Just War Tradition G.Scott Davisa bavi se dvama pristupima američkoj vanjskoj politici - političkim realizmom i posvećenošću principima u političkom djelovanju. Iako politički realizam izgleda kao mnogo efikasniji način rješavanja problema u međunarodnom djelovanju, doktrina pravednog rata bi mogla imati mnogo veći utjecaj na američku vanjsku politiku.

Bosnia and the Muslim Critique of Modernity Johna Kelsaya zaključni je članak knjige koji se bavi muslimanskim pogledom na procese modernizacije i njegove posljedice, te utjecajem koji je američka vanjska politika imala na muslimanski svijet. Mnogi muslimanski mislioci skeptični su spram tvrdnje da je moderna industrijska kultura oruđe oslobođenja i napretka. Pitanje koje se nameće jest: zar je genocid bilo što drugo osim pri-

rodnog izraza materijalističke sekularne moderne? U okviru instrumentalne racionalnosti, karakteristične za procese modernizacije povezane sa zabrinutošću zbog populacijskog rasta, na sceni se javlja pitanje tko ima, a tko nema prava pristupa resursima. Stoga, napredovanjem instrumentalne racionalnosti u okviru određene društvene skupine, njeni kanoni legitimirati će ograničenje ili eliminaciju one društvene grupe i tako riješiti problem prevelikih zahtjeva za dobrima proizvedenima modernizacijom u određenom društvenom kontekstu. Takav mentalitet bio je na djelu u brojnim primjerima, poput armenskog genocida, Holokausta i sovjetskog Gulaga. I u ratu u Bosni na djelu je bila mračna strana modernizacije, u kojoj su UN, EZ i NATO djelovali kao tihi partneri u naporima Srba da stvore etnički čistu regiju za sebe u Bosni.

Stoga, moderna koju Zapad nudi djelomična je i predstavlja odraz tehničkog napretka, koji nije popraćen napretkom u duhovnoj sferi. Ujedno, sudeći po muslimanskim kritičarima, moderna nije bila zainteresirana ka integraciji ljudskih religijsko - moralnih interesa u ekonomski, politički i vojni život i, kao takva, reducira ljudski život.

Zbornik *Religion and Justice in the War over Bosnia* predstavlja vrlo izazovno i zahtjevno štivo, nakon čitanja slobodno se može reći jednu od neophodnih knjiga za razumijevanje ne samo suštine bosanskog rata već i brojnih elemenata rata kao društvenog fenomena. Na primjeru BiH pokazana je nužnost propitivanja o problemu pravednosti, morala i etike u ratu, te pitanja potrebitosti djelovanja da bi se provodila, kako je na jednom mjestu naveo G.Scott, pravda radi pravde, a ne pravda kao pokriće za ostvarivanje partikularnih interesa.

Tarik Kulenović

IZVJEŠTAJ S BOJIŠTA

Koprivica, Veseljko (1996.): *Sve je bilo meta - Zapisi sa Dubrovačko-hercegovačkog ratišta*. Podgorica: Monitor, 191 str.

Crnogorski novinar Veseljko Koprivica, našavši se u ulozi rezerviste od rujna 1991. do siječnja 1992. godine na dubrovačko-hercegovačkom ratištu, vodi ratni dnevnik. U njemu isprepliće bilješke o svojim neposrednim iskustvima s izvještajima crnogorskih (a u nekoliko navrata i hrvatskih) medija. Ovakva forma na trenutke ostavlja dojam neke vrste pisane *Slikom na sliku*, pružajući upečatljiv prikaz.

Medijska propaganda proizvodila je ratnički entuzijazam i novu terminologiju obojanu nacionalnim bojama, uz istovremeno difamiranje novinara protivničke strane. Mediji su odigrali ulogu oblikovanja javnog mnijenja na način iščitavanja bombastičnog, patetičnog, rodoljubnog materijala često punog laži, izdiktiranog od strane vojnih zapovjednika, političara ili pak iz pera novinara koji nisu ni vidjeli ratišta. Rezultat takvog novinarstva su vijesti – neprepoznatljive njihovim akterima. Ovakav jednodimenzionalni prikaz nacionalne politike Koprivica uočava i u hrvatskim medijima, prilikom slušanja Radio Zagreba. Ako već nismo bili svjedoci većine događanja iz njegovih zapisa, ovu opservaciju o hrvatskim medijima ne možemo mu osporiti.

Prve trenutke u odori JNA i prve bilješke, donosi mu desetodnevni boravak u Doljanima, nadomak Titograda. Mjesta sljedećih zapisa su visoravan Grab, naselje Dubravka, zatim Donja Ljuta, Drvenik, Mihanići, Glavska, Velji Do, Čilipi, Igalo, Ravno, Turkovići, Čepikuće i Titograd. Koprivica je teklić, a zatim vozač zapovjednika bojne, uz što obavlja i administraciju. Pristao je obući odoru držeci da je to manje zlo od zatvora i drugih posljedica dezertiranja. Drži se sa skupinom istomišljenika podalje od nabrijanih ratnika koji slijepo vjeruju ratnohuškačkim medijima. Ovi, pak,

prate službenu politiku Crne Gore, koja se pvela za Miloševićevim velikosrpstvom. Odgovarajući na ovakvu propagandu, većinom manje obrazovani ratnici, pretvorit će se u bezglavu rulju. Pljačka, uništavanje imovine, uz ispisivanje grafita od strane gotovo stalno alkoholiziranih rezervista, zajednički su nazivnik za ono što se događalo kad je crnogorska vojska harala hrvatskim teritorijem. Zapovjednici su često bliski toj skupini ratnika, no, to se, međutim, pokazalo kao sitnica spram propusta zbog kojih su ljudi ginuli od strane svojih vlastitih kolega. Iznimno slikovit opis crnogorske vojske, od koje su Nikšićani prikazani kao najžešći, autor podastire govoreći i o ratnoj modi, te o staromodnom naoružanju. Vremenom sve veća uvjerenost u laži medija, rasulo unutar vojske, te preokret u politici vladajućih struktura, doveli su do sve češćeg propitivanja ovih ratnika o cilju njihova ratovanja. Umorna, vojska se osvijestila i shvatila da je izmanipulirana i žrtvovana. Nakon jedva dočekanog razduživanja oružjem i povratka kućama, uslijedio je ponovni poziv na ratište kojemu se ovaj rezervista nije odazvao.

Poslužimo li se izrazom Koprivičine profesije, s punim pravom njegove bilješke možemo nazvati reportažom. Nismo uočili da je imao bilo kakvih pretenzija glumiti sveznajućeg pripovjedača. Naprotiv, vidimo ga u ulozi malog čovjeka, naprosto svjedoka crnogorske ratničke subkulture. Ova intimna drama ukazuje na moralne dvojbe jednog vojnika; donosi sjećanja na lijepe dane koje je prije rata provodio na ovom području i osjećaj srama spram hrvatskih prijatelja; izaziva gorčinu i tugu kad promatra nađene obiteljske fotografije za koje kaže da su "bezbrizna prošlost u kaotičnoj sadašnjosti" (cit. str. 37). Ratna

atmosfera podsjeća na ratne filmove i Čopičeve ratne priče. I na ovom ratištu bilo je mjesta za karte i šah, za prepričavanje dogodovština i anegdota, za slušanje radija i, rjeđe, gledanje televizije, a uz već spomenuto alkoholiziranje nastajale su pjesme prigodnog sadržaja. Ni na ovom ratištu, čitamo iz ovih svjedočanstava, humanih djela nije izostalo.

Ratni dnevnik Veseljka Koprivice, uz sve navedeno, prožet je i humorom i lako se čita.

Ovaj dokumentarni zapis o propasti jedne armije, o srozavanju jedne profesije i o političarima vječito-željnih-moći, svakako će biti

interesantan hrvatskoj javnosti, žrtvi navedenih ratnih huškača, ali, ruku na srce, i žrtvi propagande vlastitih medija.

S obzirom na novonastalu situaciju u Crnoj Gori, kada Vojska Jugoslavije priprema velike vojne vježbe, pitamo se, hoće li se opet naći nesretnika uvučenih u igru drugih, koji će ovako iskreno, kao Koprivica, bilježiti što se uistinu događa, ili će jedan rat, ako do njega uopće dođe, ostati bez svog dnevnika?

Aleksandra Toth

PERSPEKTIVE SIGURNOSTI

(*National Security and the Future*. Vol.1, Number 1, Spring 2000, str. 245)

Od proljeća 2000. Hrvatska časopisna scena bogatija je za još jedan uradak. Riječ je o časopisu *National Security and the Future* izdavač kojega *Udruga Svetog Jurja* iz Zagreba.

Kao glavni urednici časopis potpisuju prof.dr. Janos Matus i prof.dr. Miroslav Tuđman. Kako je navedeno u uvodniku, ciljevi časopisa su istraživanje i razumijevanje obavještajne teorije i metodologije, te doprinos razumijevanju i istraživanju fenomena nacionalne sigurnosti.

Časopis se sastoji od slijedećih cjelina: Focus, Intelligence and the Future, Case Studies i Book Reviews.

Po navodu urednika, projekt *National Security and the Future* započet je u veljači 1999. sa svrhom da se popuni praznina u središnjoj i jugoistočnoj Europi gdje ne postoje nacio-

nalni ili međunarodni časopisi s područja nacionalne sigurnosti. Također, namjera časopisa je otvaranje prostora za promišljanje problema obavještajne djelatnosti i nacionalne sigurnosti pred javnošću zemalja središnje i istočne Europe gdje postoji potreba za takvom debatom. Urednici su naglasili kako žele pridonijeti razvitku akademskog interesa za obavještajnu djelatnost kao posebnu disciplinu.

Broj otvara tekst gosta urednika Francesca Cossiga: *The Economic Intelligence Services* o promjeni fokusa interesa nacionalne sigurnosti. Od prijašnjeg primarnog zanimanja za političku i vojnu domenu, prema ekonomskoj i financijskoj sferi, uključujući i oblikovanje politike koja proizlazi iz tih sfera. Uz to dolaze i pitanja vezana za promjene u međunarodnom ekonomskom poretku, anarhični migracijski trendovi, biološke i ekološke

manipulacije, krize kulturalnog i religijskog identiteta ukorijenjene u ekonomiji, ekonomska neravnoteža između blokova zemalja, bankarske i financijske krize sposobne za re-mećenje ekonomskog poretka, kao i ekonomske krize sposobne za promjenu društvenog poretka.

Cossiga smatra da će ta pitanja potaknuti razvitak prikladne vanjsko ekonomsko – financijske politike država, jer ukazuju na potrebu reformiranja koncepta i strukture ne samo sigurnosnih operacija, već i reformu metodologije skupljanja obavještajnih podataka.

Rubrika *Focus* otvara se radom Krešimira Čosića i Srečka Domljanovića: *Crisis in South-east Europe (1990. 1999.): Have We Learned Something* koji govori o problemima vezanima uz rat na području bivše Jugoslavije, te o načinima na koje je međunarodna zajednica pristupala problemu i provodila *crisis management* (upravljanje krizom), od slanja vojnih postrojbi u zonu sukoba, preko mirovnih pregovora do kreiranja *Pakta o stabilnosti*. Autori razmatraju potrebu stvaranja cjelovite strategije za regiju uz ostvarivanje trajnog mira i razvitak dugoročno održvog političkog rješenja za stabilizaciju regije. Potom slijedi članak Johna Traina: *Kosovo, Some Lessons*. Autor analizira uzroke američke intervencije na Kosovu, smatrajući da je ona poduzeta prvenstveno iz političkih razloga. Train se osvrće na probleme definiranosti strategijskih pozicija u odnosu SAD i Europe, ulazi SAD kao jedine članice NATO-a sposobne za djelovanje izvan područja saveza, te probleme vezane za donošenje odluke o vojnom djelovanju, a zatim i dilemu da li su SAD ispravno postupile prilikom kosovske intervencije.

Članak Tome Batkovskog: *View on the Current Situation in Kosovo* govori o novonastaloj situaciji na Kosovu nakon NATO-vih zračnih udara na Jugoslaviju, te o zadacima koji čekaju međunarodnu zajednicu u implementaciji Rezolucije 1244 Vijeća Sigurnosti UN-a. Autor se bavi i pitanjem uspostave pov-

jerenja, pomirenja, te stanjem na kosovskoj političkoj sceni. Plamen Pantev u članku *Negotiation in the Balkans: The Pre-negotiation Perspective*. se bavi pitanjima, aktivnostima i tehnikama vezanim za pripreme formalnih međunarodnih pregovora, tz. pripremnim pregovorima.

Rubrika *Intelligence and the Future* otvara se člankom L.V.Sherbashina: *Intelligence in the XXI. Century* sa temom mjesta obavještajne zajednice u narednom stoljeću. Autor predviđa da će se njena uloga i značaj povećati. Ciljeve će i dalje određivati interesi državne politike, no potreba za prikupljanjem podataka će se sve više povećavati. Iako će napredak tehnologije biti golem, autor smatra da će ljudski resursi i dalje ostati najvažnije oruđe obavještajne zajednice. *Sharing and Using Intelligence in International Organizations: Some Guidelines*, članak je Helene L.Boatner, koji se bavi pitanjem suradnje nacionalnih obavještajnih službi unutar međunarodnih okvira. U takvim slučajevima odluka o razmjeni informacija unutar međunarodnih organizacija često pred nacionalne obavještajne službe postavlja veliku dilemu. Autorica, poglavito na primjerima iz iskustva SAD-a razrađuje pitanje razvitka politike međunarodne razmjene obavještajnih informacija.

Rubriku *Case Studies* otvara članak Jordana Baeva *US Intelligence Community Estimates on Yugoslavia (1948. – 1991.)* koji se bavi odnosom SAD-a i bivše Jugoslavije, rekonstruiranim iz dokumenata američkih obavještajnih službi u razdoblju između 1948. i 1991.godine. Oni govore o politici djelovanja SAD-a prema Jugoslaviji u razdoblju kriza, te procjeni politike jugoslavenskih vlasti i karaktera režima. Tu su obrađene teme poput odnosa Staljina i Tita, pitanja mogućnosti ulaska Jugoslavije u NATO tijekom hladnog rata, Jugoslavija u posttitovskom razdoblju, kao i njen raspad poslije pada Berlinskog zida.

How Agression Against Croatia and Bosnia-Herzegovina was prepared, or the Transformation of the JNA into a Serbian Imperial

Force Davora Domazeta govori o promjenama koje su se dogodile unutar JNA u osamdesetima, a koje su rezultirale prihvaćanjem ideologije stvaranja velike Srbije i njene operacionalizacije kroz agresiju i rat.

Davor Marijan u članku *The War in Bosnia and Herzegovina, or the Unacceptable Lightness of Historicism* smatra da je čest slučaj da se rat u BiH promatra kroz predrasude, umjesto kroz činjenice. U svjetlu toga, autor je, oslanjajući se na uglavnom neobjavljene i nenavođene dokumente, ponudio svoju interpretaciju bosanskog rašomona, prvenstveno analizirajući hrvatsko – bošnjačke razlike koje su dovele do sukoba 1993.godine.

Zaključni članak rubrike Case Studies je *The Civil War in Afganistan* A.Liakhovskiyog. Autor se bavi uzrocima izbivanja ratnog sukoba u Afganistanu, situacijom na međunarodnoj sceni, potezima sovjetskog vodstva koji su doveli do odluke o ulasku u rat, tokom trajanja rata, pitanjem internacionalizacije sukoba, kao i okončanjem rata do kojeg je došlo povlačenjem sovjetskih postrojbi iz zem-

lje. Na kraju, autor obrađuje problem pomirbe, te posljedice koje je rat proizveo na Afganistan kao državu i društvo.

National Security and the Future u cjelini predstavlja dobro balansiran proizvod i ambiciozno zamišljen projekt. Članci sadrže brojne informacije i poticajni su zbog brojnih elemenata sadržanih u njima koji mogu razviti daljnju raspravu. Hrvatsku stručnu javnost svakako može veseliti sudjelovanje djelatnih časnika kao što su admiral Domazet i general Ćosić u civilnom forumu, što može biti i naznaka uspostave boljih komunikacija u civilno – vojnim odnosima, kao što i uredničko djelovanje Miroslava Tuđmana više nego simbolički označava njegov povratak u znanstvenu zajednicu.

Najavljeno je da će *National Security and the Future* izlaziti četiri puta godišnje, tako da čitateljstvu ostaje da čeka sa zanimanjem naredne brojeve.

Tarik Kulenović